

ASVAN

(أسوان)

Yukarı Mısır'da şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Kahire'nin 893 km. güneyinde, Nil nehrinin doğu kıyısında bulunmaktadır. Mısır tarihinde en önemli ticaret merkezlerinden birini teşkil eden şehrin bugünkü adı Asvan (Usvân), Syene şeklinde Grekçeleşmiş Eski Mısırca Suânî'ten (pazar yeri) gelmektedir. Birinci Şelâle'ye yakın olan şehrin karşısında ve nehrin ortasında, üzerinde Şelâle Tanrısı Khnum'un tapınağının harabeleri bulunan ve meşhur Nübye fildişlerinin pazarlandığı yer olduğu için Eski Mısırlılar'ın Yeb (fil adası), Yunanlılar ile Romalılar'ın da bu isimden tercüme ederek Elephantine ve Araplar'ın ise yeşilliğinin bol olmasından dolayı Cezîretü'z-zehr (çiçek adası) dedikleri bugünkü Cezîretü Asvan yer almaktadır. Asvan civarında, adını buradan alan dünyanın en büyük çatlaksız ve damarsız siyenit (pembe granit) bloklarının çıkarıldığı ünlü taş ocakları bulunmaktadır. Halen dünyanın İstanbul dahil çeşitli şehirlerine taşınmış bulunan, 30 metreden fazla yükseklikleri, 450 tondan fazla ağırlıkları olabilen hiyeroglifli obelisklerle (dikili taş) bazıları Ayasofya ve Süleymaniye'de kullanılmış olan yekpâre Mısır sütunları bu taş ocaklarından kesilen bloklardan yontulmuştur. Bu ocakların İslâmî dönemlerde de özellikle değirmen taşı yapımı için işletildikleri bilinmektedir. Şehir bugün daha çok yakınına kurulan baraj ile tanınmaktadır.

Asvan Mısır'ın 640'ta müslümanlar tarafından fethinden sonra Nübye Devleti'ne karşı bir sınır kalesi oldu ve X. yüzyıla kadar Nübyeliler ile bedevî kabilelerin akınlarına mâruz kaldı. Amr b. Âs Mısır'ı fethedince Nil'in seviyesini ölçmek için Asvan'da, Amasyalı Strabon'un (ö. 25) bahsettiği, Mısırlılar'ın Elephantine adasına yaptıkları hidrometre gibi bir mikyas* yaptırdı. Asvan'ın müslümanlar tarafından alınmasından sonra Hicaz'dan gelen Kureyş, Rebîa, Mudar ve Kahtan Arapları'ndan bir kısmı buraya yerleştirildiler. Fâtımîler devrinde Mısır ticaretinin önemli bir merkezi olan Asvan bu dönemdeki savaşlardan oldukça zarar gördü. Daha sonra Eyyübîler'in idaresine geçen şehir, Selâhaddin-i Eyyübî tarafından ağabeyi Turan Şah'a iktâ* olarak verildi (1170). Asvan

Valisi Kenzüddevle 1174'te isyan ettiyse de bu isyan Selâhaddin tarafından bastırıldı. Şehir Memlûkler devrinde yine ticarî önemini korudu. Himyerî (ö. 900/1495), Mısır gemilerinin Nil üzerinde ancak Asvan'a kadar gelebildiklerini, buranın Habeş ve müslüman gemilerinin ayrıldığı yer olduğunu belirtmektedir. 1517'de Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethi sırasında Yavuz Sultan Selim Asvan'da askerî bir karargâh kurdu. XX. yüzyılın başlarında dahi bu dönemde şehre yerleşen Osmanlılar'dan hâlâ varlığını sürdürenler bulunuyordu. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Asvan'ı gezen Evliya Çelebi, buranın "150 akçelik bir kaza" olduğunu, Nil kenarında yüksek bir tepe üzerinde kurulduğunu, kale içinde ve dışında 1800 ev bulunduğunu kaydetmektedir. XIX. yüzyılın sonlarında Sudan'ın idarî teşkilâtına dahil olan Asvan bölgesinin bir "müdiriyyet"i ve üç kasabası vardı; nüfusu ise 10.000 idi. Nübye ve Sudan'dan gelen malların ihracat ve ithalât merkezi durumunda olan Asvan, eskiden beri büyük bir ticarî önem taşımaktaydı. Bilhassa İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren Sudan'dan hacca gidenler Asvan'dan kalkıp çölü geçerek Ayzâb'a varırlar, oradan da gemiyle Cidde'ye ulaşırlardı. Daha sonra hac yolunun değiştirilerek Kus üzerinden gidilmesiyle Asvan eski önemini kaybetti; ayrıca Sudan'da meydana gelen Mehdî hadisesinden de (1884-1899) büyük ölçüde zarar gördü.

Osmanlı Devleti'nin Mısır fevkalâde komiseri Ahmed Muhtar Paşa, bölge ile ilgili 1894 tarihli bir raporunda (BA, BEO, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 25), burada yapılacak bir barajın Sudan ve Mısır için önemine ilk defa dikkat çekmiştir. Asvan'da Nil nehri üzerinde İngilizler tarafından 1902'de granitten yapılan ilk barajdan sonra, 1960-1970 yıllarında eski barajın 6 km. güneyinde Ruslar tarafından yeni bir baraj daha inşa edilmiştir. Bu baraj, 160 milyon m³ su tutan göleti ve saatte 10 milyon kw. elektrik üreten hidroelektrik santrali ile dünyanın sayılı barajları arasında yer almaktadır. Elde edilen elektrik enerjisi, uzunluğu 2500 kilometreye varan yüksek gerilim hatlarıyla Kahire, İskenderiye ve diğer endüstri ve büyük yerleşim merkezlerine nakledilmektedir. Bu barajın inşası sebebiyle 90.000 Mısırlı ve Sudanlı başka yerlere nakledilmiş ve UNESCO tarafından başta Ebû Simbel tapınakları olmak üzere pek çok tarihî eser, ol-

dukları yerde kaideleri yükseltilerek veya başka yerlere taşınarak sular altında kalmaktan kurtarılmıştır.

1986'da Asvan'ın nüfusu 191.461, merkezi olduğu ilin nüfusu ise 780.000 civarında idi. Asvan'dan pek çok edebiyatçı, hadis ve fıkıh âlimi yetişmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, BEO-Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 25; İdrîsî, *Şifâtü'l-Mağrib*, s. 21-22; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 260-261; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr* (nşr. Eymen Fuâd), Kahire 1985, s. 67, 87, 97; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 191; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1975, s. 57-58; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 828-830; Mehmed Muhsin, *Afrika Delili*, Kahire 1312, s. 183-185; Muhammed Mihrî, *Sûdân Seyahatnâmesi*, İstanbul 1326, s. 115-128; Salâh Ahmed Hereyîdî, *Devrû's-sa'id ft Mısır'l-'Osmaniyye*, Kahire 1984, s. 122-123; P. J. Vatikiotis, *The History of Egypt*, London 1985, s. 57-58, 388-389; *Géographie d'Aboul-féda*, II/1, s. 155-156; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 956; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 110; C. H. Becker, "Asvan", *İA*, I, 693-694; *GSE*, II, 45, 452; IX, 85, 91; XXIV, 350 vd; M. Kervan — S. Ory — M. Schneider, *Index Géographique du Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe* (I-XVI), Caire 1975, s. 15-17.

İDRİS BOSTAN

ASYA

Dünyanın en büyük kıtası.

- I. FİZİKİ VE BEŞERİ COĞRAFYA
- II. TARİH
- III. KİTADA İSLÂMİYET

Adaları ile birlikte yüzölçümü 44.391.163 km² olan Asya, alan itibarıyla yeryüzündeki karaların üçte birini teşkil eder. Kuzey ve Güney Amerika'nın toplam yüzölçümlerinden daha büyük olan Asya'nın yüzölçümü Avrupalınlardan dört kat fazladır. Ana karanın tamamı kuzey yarı kürededir; sadece Endonezya adaları ekvatorun güneyinde yer alır. Kıta 83° kuzey (Kuzey Buz denizindeki Komsomolets adası) ile 11° güney (Endonezya'daki Roti adası) enlemleri ve 26° doğu (Anadolu'daki Bababurnu veya Gökçeada'nın batısındaki Avlakaburnu) ile 171° batı (Çukçî yarımadasındaki Dejneburnu) boylamları arasında uzanır. Asya kıtası kuzeyden Kuzey Buz denizi, doğudan Büyük Okyanus, güneyden Hint Okyanusu, batıdan ise kuzeyden güneye doğru Ural dağları, Emba nehri, Hazar denizi, Kura ve Ryon ırmakları, Karadeniz, Marmara denizi, Ege denizi, Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz ile sınırlıdır. Kıtanın doğu-batı uzunluğu 11.000 kilometreyi, kuzeyi ile gü-

neyi arası 8.500 kilometreyi ve kıyılarının uzunluğu da 70.000 kilometreyi bulur.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

1. **Yüzey Şekilleri.** Genellikle dağlık ve yaylalık olan Asya kıtasının (ortalama yükseklik 950 m.) yüzey şekilleri, ortadaki yüksek dağlık alan ile bunun kuzey ve güneyinde kalan düz alanlar olarak belirlenebilir. Kıtanın kuzeyindeki düzlükler yüksekliği az ovalar ve platolar görünüşündedir. Kuzey Asya düzlükleri adını verebileceğimiz bu alanlar, uzun jeoloji devirleri boyunca aşınıp düzleşmiş sahalarlardır. Kuzey Asya düzlükleri Batı Sibirya ovası, Batı Türkistan düzlükleri, Kazakistan eşiği ve Orta Sibirya platosu gibi ünitelere ayrılabilir. Bunlardan Yenisey nehrinden Ural dağlarına kadar uzanan Batı Sibirya ovası ile ondan Kazakistan eşiği ile ayrılmış bulunan Batı Türkistan düzlüklerinin zemini son derece düz ve alçaktır. Kuzey Buz denizi kıyılarından 2000 km. kadar içeride bulunan Barnaul şehrinde deniz seviyesinden yüksekliğin sadece 109 m. olması ve yine yüksekliğin Kurgan ile Novosibirsk şehirleri arasındaki 1200 kilometrelik bir mesafede demiryolu hattı boyunca 150 metrenin üzerine çıkmaması, Batı Sibirya ovalarının ne kadar düz olduğunu gösteren işaretlerdir. Batı Türkistan da aynı şekilde alçak alanlardan meydana gelmiştir ve yüzölçümünün büyük bir kısmı Karakum ve Kızılum gibi çöllerle kaplıdır. Batı Sibirya ovası ile Batı Türkistan'ı birbirinden ayıran Kazakistan eşiği, ortalama yüksekliği 200 ile 450 m. arasında değişen dalgalı bir plato görünümündedir. Yenisey ve Lena ırmaqları arasında bulunan merkezî Sibir-

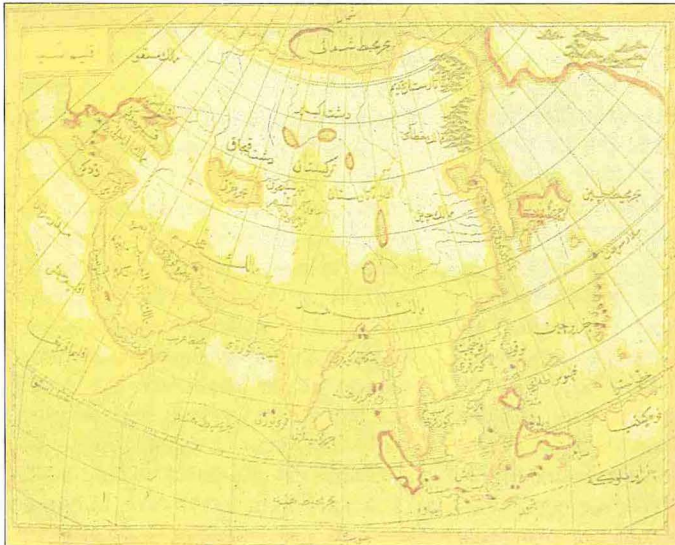
ya platosunda ise yükseklik 600-700 m. kadar çıkar.

Asya'nın orta kesimini kaplayan sıradağlar genellikle jeolojinin Tersiyer dönemine ait genç kıvrım dağlarıdır. Bu sıradağlar yer yer birbirinden ayrılır ve aralarına havzalar, platolar, ovalar girer; yer yer ise farklı sıralar düğümlenerek Pamir'de olduğu gibi çok yüksek dağlık alanlar meydana getirir. Asya'nın dağlık kuşağı batıda Anadolu'nun kuzey ve güneyini kuşatan dağlarla başlar. Bunlardan kuzeydekilere Kuzey Anadolu dağları, güneydekilere Toroslar adı verilir. Her ikisinin arasına yüksek İç Anadolu platoları girer. Anadolu'nun doğusunda bir biri ile düğümlenen iki sıra, İran'da tekrar ayrılarak bu ülkenin kuzeyini ve güneyini takip eden Elburz ve Zağros dağlarını meydana getirirler. Kuzeydeki Elburz dağları ile güneydeki Zağros dağları arasına İran platoları girmekte ve bu platoların uzantısı Afganistan sınırları içinde de devam etmektedir. İran'dan sonra kuzey kolun temsilcileri Hindukuş dağları, güney kolun temsilcileri Süleyman dağlarıdır ve bunlar da Pamir'de düğümlendikten sonra tekrar birbirinden ayrılan sıralar oluştururlar. Pamir'den kuzeydoğuya doğru yönelen dağlardan Tanrı dağları ve Altaylar, temelinde Tersiyer kıvrımlarından önceki kıvrımlara ait bazı çekirdekler bulunan ve Tersiyer'deki Alp hareketleriyle yeniden kıvrılıp yükselen dağlardır. Bunlar kuzeydoğuya doğru çeşitli adlarla tanınan dağlar halinde Kamçatka'ya kadar uzanırlar. Adı geçen dağlar arasında Doğu Türkistan ve Cungar ya gibi havzalarla Gobi çölü gibi çöller

yer alır. Pamir düğümünden doğu ve güneydoğuya doğru ilerleyen dağ sıraları Altındağları, Karanlıkdağlar ve Himalayalar'ı meydana getirir. Bunların arasına da en büyükleri Tibet yaylası olan yüksek düzlükler girer. Himalaya sıradağlarında, başta 8884 m. yüksekliğindeki Everest olmak üzere zirveleri 8000 metrenin üstünde birçok dağ bulunur. Tibet'in doğusunda bütün sıradağlar bir bütün halinde güneydoğuya kıvrılıp Çin-hindi yarımadasının dağlarını meydana getirirler ve buradan da Asya'nın güneydoğusundaki adalara geçerler.

2. **İklim ve Bitki Örtüsü.** Asya kıtası kuzeyde kutuplara yakın bir kesimden başlayıp güneyde aşağı yukarı ekvatora kadar devam ettiğinden, çok soğuk tiplerden çok sıcak tiplere kadar iklim kuşaklarının tamamını içine alır. Ayrıca yüzey şekillerinin uzanışı, yükseklik, denize olan uzaklık ve yakınlık gibi coğrafi faktörlerin etkisiyle de kıtanın iklim tipleri çeşitlenir. Bununla birlikte Asya kıtasında iklimler Sibirya iklimi, Akdeniz iklimi, çöl iklimi ve muson iklimi olmak üzere dört ana tipe ayrılabilir. Sibirya ikliminin belirgin karakteri kış mevsiminin son derece soğuk geçmesidir. Meselâ Sibirya'nın doğusunda bulunan Oymyakon'da termometrenin -78 derecesini gösterdiği olmuştur. Sibirya'da yağış azdır ve yıllık yağış miktarı bölgenin büyük bir kısmında 250 milimetrenin altındadır; kar da az yağar, fakat çok uzun süre yerde kalır. Sibirya'da doğal bitki örtüsü tundralar ve tayga ormanları şeklindedir.

Kıtanın güneybatısının büyük bir bölümünde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazların sıcak ve kurak, kışların ılık ve yağışlı geçtiği bu iklim tipinin yaygın olduğu sahalarda alçak kesimlerin bitki örtüsünü Akdeniz ikliminin tanıtıcısı olan maki toplulukları meydana getirir. Maki toplulukları bazı kesimlerde aslı bitki örtüsü halinde bulunurken bazı kesimlerde ormanın tahribi sonucunda onun yerini almıştır. Çöl iklimi Asya'nın iç kesimleriyle Güneybatı Asya'da görülür. Bu bölgelerdeki çöllerden Güneybatı Asya'da bulunanlar sıcak, Asya'nın iç kesimlerinde bulunanlar ise soğuk gruba girerler. Soğuk çöllere bu adın verilmesi, bu çöllerde kış soğuklarının meselâ Türkistan ve Moğolistan'dakilerde olduğu gibi çok soğuk geçmesindendir. Çöller genellikle tabii bitki örtüsünden yoksun kesimlerdir. Muson iklimi, Asya'nın Pakistan'dan Japonya'ya kadar uzanan

Kâtib
Çelebi'nin
Cihannüma
adlı eserinde
Asya
kıtasını
gösteren
harita
(İstanbul 1145,
vr. 103*)

geniş bir bölümünü içine alır. Bu iklimin hüküm sürdüğü alanlarda genellikle kışlar kurak, yazlar ise yağışlı geçer. Doğal bitki örtüsü gür ve çok çeşitlidir.

3. Akarsular ve Göller. Asya'nın ortasında büyük bir kısım, okyanuslara sularını göndermeyen kapalı havza durumundadır. Buradaki akarsular ya Amuderya ve Siriderya ırmaklarında olduğu gibi göllerde sona ermekte veya Doğu Türkistan'daki bazı akarsularda olduğu gibi buharlaşma ve sızmanın sebep olduğu bir fakirleşmeye uğrayarak gittikçe zayıflayıp çöllerin ortasında tükenmektedir. Doğu Türkistan'da bulunan ve Taklamakan çölünde kaybolan Tarım ırmağı ikinci tipin başlıca örneğini teşkil eder. Sularını okyanuslara ulaştırımayan bu kapalı havzanın çevresinde Kuzey Buz denizine, Büyük Okyanus'a ve Hint Okyanusu'na yönelen akarsular bulunmaktadır. Sibirya'nın geniş düzlüklerinde akan Obi, Yenisey ve Lena Kuzey Buz denizine yönelen akarsuların en büyükleridir. Lena nehrinin doğusundaki topografya şartları, Batı Sibirya'dakilere oranla daha kısa akarsuların teşekkülüne imkân vermektedir. Kıtanın doğu kesimindeki topografya şartları da büyük nehirlerin Büyük Okyanus'a yönelmesini sağlamıştır. Bunların en önemlileri Amur, Hoang-ho ve Yang-çe'dir. Hint Okyanusu'na ulaşan ırmakların en önemlileri ise Himalayalar'dan inen İndüs ile Ganj'dir; ayrıca Anadolu topraklarından çıkan Dicle ve Fırat nehirleri de Basra körfezine dökülmek suretiyle Hint Okyanusu havzasına ulaşmış olurlar. Dünyanın en büyük gölleri de Asya kıtasında bulunmaktadır. Hazar denizi ve Aral gölü bunların başında gelir. Balkaş gölü, Baykal gölü, Isık Göl ve deniz seviyesinden 394 m. alçakta bulunan Lut gölü (Ölüdeniz) kıtanın diğer önemli gölleridir.

4. Nüfus. Karaların üçte birini teşkil eden Asya kıtasında dünya nüfusunun yarısından fazlası yaşamaktadır. 1989 rakamlarına göre kıtanın toplam nüfusu 3.104.000.000 idi. Ortalama nüfus yoğunluğu 50 /km² civarında olan kıtanın, Sibirya'nın birçok kesimleriyle Orta Asya ve Arabistan çölleri gibi bazı bölgelerinin tamamen boş denecek kadar seyrek nüfuslu olmasına karşılık, coğrafyacıların Musonlar Asyası adını verdikleri doğu ve güneydoğu kesimlerinde nüfus çok kalabalıktır. Hatta Asya nüfusunun yaklaşık onda dokuzu burarlarda yaşar ve bölgede Hindistan, Çin

ve Cava'nın bazı kısımlarında nüfus yoğunluğunun 1000 kişiyi aştığı görülür. Asya'da yaşayan nüfus toplulukları ten rengine göre "beyaz ırk", "sarı ırk" ve "siyah ırk" olmak üzere üç grupta toplanabilir. Asya'da beyaz ırkın yaşama sahası Arabistan yarımadası, Anadolu, Kafkaslar, İran, Afganistan, Hindistan yarımadasının kuzey bölümü ve Orta Asya'dır. Sarı ırka mensup insanlar nüfusun büyük çoğunluğunu oluştururlar; Koreliler, Japonlar ve Çinliler sarı ırkın temsilcileridir. Siyah ırkın mensupları ise Asya'nın güneyinde küçük alanlara dağılmış vaziyette bulunurlar.

5. Din. Asya kıtası İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi semavî dinlerin doğduğu ve Hinduizm, Budizm, Taoizm, Şintoizm, Konfüçyüsçülük gibi çok tanrılı dinlerin ortaya çıktığı yerdir. Bu sebeple gerek semavî dinler (özellikle İslâmiyet), gerekse çok tanrılı dinler eskiden olduğu gibi Asya kıtasındaki milletlerin sosyoekonomik, politik ve psikolojik durumları üzerinde etkilerini sürdürmektedirler.

Güneybatı Asya. Asya'nın bu bölgesinde diğer bölgelerindeki gibi dinî bir çeşitlilik göze çarpmaz. Semavî dinlerin sonuncusu olan İslâmiyet'in VII. yüzyılda Arap yarımadasında doğması ve kısa zamanda bölgeyi kaplaması böyle bir çeşitlenmeyi ortadan kaldırmıştır. İslâm Asya'nın bu bölgesinde Batı'da Mısır sınırı ve Anadolu yarımadasından doğuda Hindistan sınırına kadar olan bölgede mutlak hâkim dindir. Bu sınırlar içerisinde bulunan ülke nüfuslarının % 90'dan fazlası müslümandır. Müslümanlar sadece İsrail'de azınlık, Lübnan'da ise nüfusun % 60 kadarını teşkil etmektedirler. Güneybatı Asya'da doğmuş diğer bir din olan Hristiyanlık, Lübnan hariç bölgenin diğer ülkelerinde sadece dağılık küçük gruplar halinde bulunur. Yine bölgede doğmuş olan Yahudilik ise İsrail Devleti'yle dünyada tek bir devlete sahip olma özelliğini gösterir. Yahudiler de hristiyanlar gibi bölgedeki İslâm ülkelerinde küçük cemaatler halinde yaşarlar.

Orta Asya. Hindistan'dan Tibet'e yayılan Budizm, Şamanist inançların etkisiyle ayrı bir şekil olarak Lamaizm denilen bir dini ortaya çıkardı. XIII. yüzyılda bu din Moğolistan'a yayılırken özellikle aynen korudu. Moğolistan'da kırsal kesimlerde de Şamanizm'in etkileri görülür. İslâmiyet ise VIII. yüzyılın ortalarında bölgeye Araplar'ın gelişiyle yayıl-

maya başladı ve bölgeyi uzun süre hâkimiyetine aldı. Bugün Sovyet Orta Asyası ve Çin Türkistanı'nda bulunan müslümanların sayısı oldukça fazladır. Çin ve Sovyetler'deki rejimin dinî kurumlara karşı olumsuz tutumları bölgede İslâmiyet'in gelişmesini engellemiştir.

Güney Asya. Hint yarımadası bölgede yaşayan çok tanrılı dinlerin doğduğu yerdir. Milâttan önce 2500-1500 yılları arasında Hindistan'ın kuzeybatısında ortaya çıkan Hinduizm, 670 milyona yakın nüfusuyla ülkenin tamamını kaplar. İnananları kast sistemine göre dört sınıfa ayıran Hinduizm bir etnik dindir. Bundan dolayı Hindûlar bu kast sisteminde doğarlar ve yaklaşık 4000 yıllık geçmişi olan Vedalar'ı kutsal kitap olarak kabul ederler. Hinduizm, Hint kültürünü büyük tesir altında bırakması sebebiyle, Hint hâkimiyetinin ulaştığı Sri Lanka ve Bali adaları gibi yerlerde de yayılmıştır.

Hint yarımadasına VIII. yüzyıldan itibaren giren İslâmiyet, özellikle Hint kast sisteminde alt tabakalarda bulunanlar tarafından benimsendi. XVI-XIX. yüzyıllar arasında Hint-Moğol Devleti'nin bölgede hâkimiyet kurmasıyla İslâmiyet Hint yarımadasında iyice etkinliğini gösterdi. XX. yüzyılda bu etkinlik yarımada Hindûlar'la müslümanların arasında şiddetli çarpışmaların meydana gelmesine sebep oldu. Nihayet 1947'de müslümanların ayrılarak bir devlet kurmaları ile çatışma bir dereceye kadar önlenmiş oldu. Bugün Hindistan'da 92.110.000 (1989), Sri Lanka'da ise 1.270.000'e (1989) varan müslüman nüfusu sayı itibarıyla hristiyanlar, Sihler, Budist ve Caynistler takip etmektedir. Yahudilerle Zerdüştiler'in sayıları ise diğerlerine göre daha azdır.

Güneydoğu Asya. Güneydoğu Asya çeşitli dünya dinlerinin ve kültürlerinin karşılaştığı bir bölgedir. Milâdî I. yüzyıldan itibaren Hint kültürü ile birlikte Hinduizm ve Budizm bölgede yayılmaya başladı; ancak Budizm'in taraftar bulması daha kolay oldu. Bugün Burma, Tayland, Laos, Kamboçya, Güney Vietnam Budizm'in en yaygın olduğu ülkelerdir. İslâmiyet ise Arap tüccarları vasıtasıyla XIV. yüzyılda yayılmaya başladı. Günümüzde Malezya ve Endonezya'nın bulunduğu adalar grubunda İslâmlaşma önce liman şehirlerinden başladı ve zamanla bütün adaları kapladı. Aynı şekilde Filipinler'in Mindanao ve Sulu adaları İslâm'ın hâkimiyetine girdi. Bugün bu iki adada yoğunlaşan müslümanlar Fili-

pin Devleti içinde büyük bir nüfus teşkil etmektedirler. XVI. yüzyılda İspanyollar tarafından Hristiyanlığın götürüldüğü Filipin Devleti'nde ise büyük oranda hristiyan yaşamaktadır. Ayrıca XIX. yüzyılda Fransız misyonerlerin çabaları ile başlayan faaliyetler sonunda bugün özellikle Güney Vietnam'da birkaç milyon hristiyan topluluğu oluşmuş durumdadır. Güneydoğu Asya'da bu dinlerden başka Sihler, Animistler, yer yer Budistler azınlık dinlerine mensup olarak bulunmaktadır.

Doğu Asya. Çin, Japonya, Kore ve Tayvan'daki dinler genelde aynı özellikleri taşır. Çinliler atalara taparlar. Onlara göre bütün ölümler tanrıdır ve onların nesilleri tarafından ibadet edilmeye lâyıktır. Çin dinleri eski Yunan ve Hint'te olduğu gibi çok tanrılı bir sisteme dayanıyordu. Bu dinlerin başında gelen Konfüçyüsçülük önceleri bir din olmaktan çok bir ahlâk sistemi idi. Ancak sonraları tâbileri tarafından bir din haline getirildi. Konfüçyüsçülük, Taoizm ve Hint kıtasından bölgeye ulaşan Budizm Çin'in üç dinini oluştururlar. Son yüzyılda Çin'deki komünist rejimin inançlara karşı saldırıları bu dinleri karşısına aldı. Bu tavır dinlerin halk üzerindeki etkilerini azalttı. Taoizm bölgede sadece Hon Kong ve Tayvan'da varlığını sürdürdü. Bugün Çin'de Konfüçyüsçülüğün kurucusu Konfüçyüs'e karşı "büyük millî bilge" olarak saygı duyulmaktadır.

Doğu Asya bölgesindeki müslümanlar buradaki devletlerde azınlık durumunda yaşamaktadırlar. Bununla beraber Tayvan'da bulunan müslümanlar idarî kadroda görevlendirilmişlerdir. Çin'de ise doğu ve kuzeydoğu eyaletlerinde yoğun şekilde yaşayan müslümanlar arasında XVI. yüzyılda başlayan hristiyan misyonerlerin hristiyanlaştırma çabalarının önemli etkisi oldu. Bugün Çin'de birkaç milyon hristiyan bulunmaktadır. Çin'deki kültür devrimi sırasında bütün ibadet yerleri kapalı idi. 1977'de hükümet dine karşı müsamahakâr olmaya başladı. 1982 anayasasında ise vatandaşlara ferdî ibadetlerini yapmaları için dinî özgürlük verildi.

Japonya'da halkın en eski dini Şintoizm'dir. XIX. yüzyılda milliyetçi unsurlarla kaynaşan Şintoizm halk ve devlet olmak üzere iki kola ayrılır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra köklü reformlara tâbi olan Şintoizm ortaya çıkan yeni değişimlere kendini uydurdu. Japonya'da ayrıca Budizm, Taoizm ve Konfüçyüs-

cülük gibi dinlerin mensupları vardır. Japonya'ya Hristiyanlığın girişi XVI. yüzyıla kadar uzanır. Ülkede bugün 1 milyon üzerinde hristiyan yaşamaktadır. İslâmiyet ise XX. yüzyılın başlarından itibaren ferdî gayretlerle yerleşti. Küçük bir müslüman cemaat ülkede varlığını sürdürmektedir.

Kore dinî alanda çeşitli denemelere sahne olan bir ülkedir. Taoizm, Budizm ve Konfüçyüsçülük gibi dinler burada etkili olmuş ve bugüne kadar devam etmişlerdir. XIX. yüzyıl sonunda başlayan misyoner faaliyetleri de ülkede 1 milyon üzerinde bir hristiyan topluluğu oluşturdu. Kore Savaşı sırasında Türk birliklerinin gayretiyle ülkeye giren İslâmiyet Japonya'da olduğu gibi bugün küçük bir cemaatle temsil edilmektedir.

Asya kıtası genelinde toplam nüfusun yaklaşık % 30'u Budizm, Konfüçyüsçülük, Şintoizm, Taoizm ve Sih dinine mensup olanlarca temsil edilirken müslümanlar % 25, Hindûlar % 22, hristiyanlar da % 7'lik bir orana sahiptirler. Yahudi, Şamanist ve Bahâîler'in oranı ise % 1'den daha azdır. Geriye kalan nüfusu yerli dinlere bağlı olanlar, ateistler, hiçbir dine bağlı olmayanlar, animistler, Caynistler ve bunların dışındaki dinlere mensup olanlar teşkil etmektedir.

6. Ekonomi. Asya'da yaşayan insanların temel geçim kaynağı ziraattır. Kıta genelinde, çoğunluğun temel gıdasını teşkil etmesi ve ekim alanlarının daha geniş yer tutması bakımından pirinç ziraatı başta gelir. Pirincin hem anavatanı hem de başlıca üretim ve tüketim alanı Asya olup dünyada pirinç ekimine ayrılan toprakların % 90'ı burada, özellikle Güney ve Güneydoğu Asya'da bulunmaktadır. Hindistan, Japonya ve Çin'de pirinç ziraatı hâkimdir ve bu ziraatın kuzey sınırı genel olarak 41°-42°, Man-

çurya ile Japonya'nın Hokkaido adasında ise 44° kuzey enlemine kadar çıkar. Asya'da pirincin çok yetiştirildiği bölgelerde iklimin müsait olması yanında nüfusun yoğunluğu da bu ziraatı teşvik etmiş bulunmaktadır; çünkü pirinç çok işçi ve emek isteyen bir bitkidir. Kuzey Çin, Sibirya, Güneybatı Asya'da pirincin yerini buğday alır ve Asya'da en fazla bu bölgelerde yetiştirilir. Sibirya'nın doğusunda buğday ekim alanlarının kuzey sınırı 62° kuzey paraleline kadar çıkar. Sibirya'da daha çok yaz buğdayı ekilir ve dolayısıyla burada kışların sert geçmesi buğday ziraatına engel olmaz. Dünya buğday ticaretinde söz sahibi ülkelere olan Sovyetler Birliği'nde üretimin büyük bir kısmını Asya'daki toprakları vermektedir.

Asya'nın kıtalar arası ticarete önemli yer tutan diğer tarım ürünleri arasında kauçuk, çay, pamuk, şeker kamışı ve jüt sayılabilir. Dünya kauçuk üretiminin onda dokuzunu Asya kıtası verir. Kauçuk ilk defa bu kıtanın güneydoğusunda Hollandalılar tarafından yetiştirilmiş ve öteki kıtalara Asya'dan yayılmıştır. Bugün Malezya ve Endonezya dünya kauçuk üretiminde birinci ve ikinci sırada gelmektedir. Pirinç ve kauçuk gibi çayın da anavatanı Asya'dır. İlk olarak Hindistan'ın doğusunda yetiştirilmiş ve oradan Çin'e geçmiştir. Dünya çay ekim alanlarının çoğunun Musonlar Asyası'nda bulunması bir rastlantı olmayıp bölgenin fizikî ve beşerî coğrafya şartlarının sonucudur. Asya'da Musonlar Asyası dışında çayın yetiştirildiği bölgeler pek sınırlıdır; bunlar arasında en önemlileri İran'ın Hazar denizi kıyıları ile Türkiye'nin Doğu Karadeniz kıyılarıdır. Pamuk Asya'da çok eskiden beri bilinmekte ve yeryüzünde pamuk yetiştirilen bölgelerin başında yine Musonlar Asyası gelmektedir. Meselâ Hindistan dünyada pamuk ziraatına en geniş saha ayıran ülkedir. Hindistan dışında Pakistan, Çin, Güney Kore, Sovyetler Birliği'nin Sibirya, Amuderya ve Fergana havzaları ile Taşkent çevresinde, ayrıca Suriye, Irak ve Türkiye'de de pamuk yetiştirilir. Anavatanı Asya kıtası olan tarım ürünlerinden biri de şeker kamışıdır; ilk defa Asya'nın güneyinde yetiştirilmiş ve buradan öteki kıtalara yayılmıştır. Günümüzde ise şeker kamışı ziraatı Amerika kıtasından sonra en fazla Asya'da yapılır ve özellikle Hindistan ile Bangladeş'te önem kazanır; ayrıca Çin, Burma, Tayland, Malezya, Japonya, Filipinler ve Cava'da da büyük alanlar kaplar.

Asya'nın ekonomisinde önemli yer tutan pirinç ziraatından bir görünüş - Endonezya

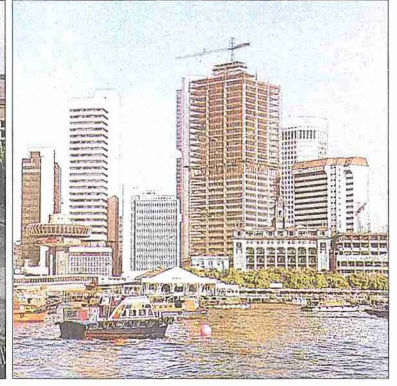
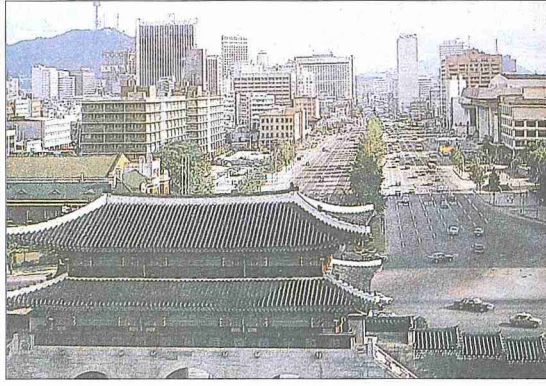
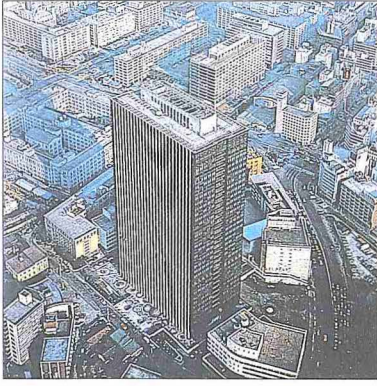

Asya'nın yer altı kaynakları arasında petrol ve maden kömürü ile dünya üretiminin yarısından çoğu bu kıtaya ait olan kalay ve yine dünya üretiminin dörtte

birini oluşturan krom en önde gelenlerdir. Başlıca iki önemli petrol sahası, birbirine uzak kesimlerde bulunan Uzakdoğu ve Ortadoğu petrol sahalarıdır. As-

ya'nın Uzakdoğu'daki petrol sahaları Burma, Endonezya ve Japonya'da. Ortadoğu'dakilerin en önemlileri ise genel olarak Basra körfezini kuşatan ülkeler-

Asya'nın büyük şehirlerinden Tokyo, Seul ve Singapur'dan bir görünüş

dedir. Bu iki önemli petrol sahasına Sovyetler Birliği'nin Asya topraklarındaki petrol yatakları da üçüncü saha olarak ilâve edilebilir; ayrıca Sumatra adasının Açe bölgesinde, Sahalin, Kore ve Formoza'da da petrol bulunmaktadır. Maden kömürü yatakları bakımından Asya kıtası Kuzey Amerika ile kıyaslanabilecek durumda değilse de Avrupa'ya göre daha zengin durumdadır. En önemli yatakları Sovyetler Birliği'nin Asya'daki topraklarında yer almakta, bunlardan başka Çin, Hindistan ve Japonya'da bulunanlar da Asya maden kömürü üretiminde büyük yer tutmaktadırlar. Çin'in başlıca kömür yatakları Şansi, Şensi, Kansu ve Honan kesimlerinde, Hindistan'ın kiler de Bengal'de bulunan Damodar havzasında toplanmışlardır. Japonya'nın başlıca kömür üretim bölgeleri ise Kiyuşiya'da bulunan Miiike ve Mitsuri havzalarıdır; bunlardan başka Hokaïdo ve Hondo'daki yatakları da büyük önem taşımaktadır. Dünya kalay üretiminde birinci olan Malezya ve üçüncü

olan Tayland sebebiyle Asya dünya kalay üretiminin büyük bir kısmını elinde tutmaktadır. Asya'nın krom üretiminde söz sahibi olması da Türkiye'de ve Sovyetler Birliği'nin Asya topraklarındaki Sverdlovsk çevresiyle Kazakistan'da bulunan yataklardan ileri gelir. Demir yatakları Çin, Sibirya ve Hindistan'da yoğunlaşmıştır. Asya'nın tabii kaynaklar bakımından son derecede zengin olmasına rağmen, endüstrileşmede geç kaldığı görülmektedir. Endüstri alanında Sovyetler Birliği ve Japonya atılım yapmış ülkeler arasındadır ve bunlardan özellikle Japonya son yıllarda dünyanın endüstri alanında en ileri gitmiş memleketlerinden biri haline gelmiştir.

İlk ve Ortaçağ'da Asya'nın iç kesimini doğu-batı yönünde boydan boya katederek Hindistan'ı Akdeniz ülkelerine bağlayan bir karayolu ile ara ara keravan yollarıyla devam eden bir deniz yolunun varlığı bilinmektedir. Asya'da yüzey şekilleri günümüzde dahi ulaşımın gelişmesine engel olmaktadır. Önemli yollar daha çok doğu-batı doğrultusunu göstermekte, başta Himalayalar olmak üzere bu yönde uzanan sıradağların varlığı kuzey-güney doğrultulu ulaşım hatlarına engel teşkil etmektedir. Kitadaki başlıca demiryolları, kuzeyde Sibirya'dan geçen ve Moskova'yı Vladivostok'a bağlayan demiryolundan ayrılarak gelişmiştir. Güney Asya'da demiryolunun en yaygın olduğu ülke Hindistan'dır. Asya'nın güneyini ve Uzakdoğu'yu Süveyş Kanalı üzerinden Avrupa'ya bağlayan büyük denizyolları özellikle yük taşımacılığında önemli rol oynar. Hava yolları gelişme halindedir. Kuzeyde Sibirya'yı boydan boya aşarak Moskova'yı

Vladivostok'a bağlayan ve 1904 yılından beri faal durumda olan Sibirya demiryoluna Moskova-Kazan-Sverdlovsk-Omsk-Novosibirsk-Krasnoyarsk-Irkutsk-Vladivostok hattında çalışan bir havayolu eşlik etmektedir. Ayrıca Avrupa'yı Uzakdoğu ve Avustralya'ya bağlayan hava yollarının çoğu Asya üzerinden geçmekte ve bu kıtanın önemli hava limanlarını kullanmaktadır. Tokyo'yu kuzey kutbu üzerinden geçerek Amerika'ya ve Avrupa'nın önemli merkezlerine bağlayan hava yolları son yıllarda işletmeye açılmıştır. Kıtayı batı - doğu doğrultusunda geçen çeşitli ülkelere mensup uçaklar zincirine İstanbul - Singapur ve İstanbul - Tokyo seferlerinin başlamasıyla Türk uçakları da katılmış bulunmaktadır.

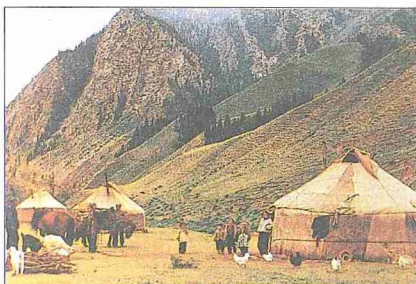
BİBLİYOGRAFYA :

N. B. Allen, *Asia*, Boston 1916; Jules Sion, "Asie des Mousson", *Géographie Universelle* (nşr. P. Vidal de la Blache — L. Gallois), Paris 1928, IX/1, s. 3-54; IX/2 (1929); Ali Tanoğlu, *Enerji Kaynakları*, İstanbul 1958, s. 93-98, 300-309; a.mlf., *Ziraat Hayatı*, İstanbul 1968, s. 142; a.mlf., *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul 1969, s. 136; Talib Yücel, *Asya Coğrafyası*, Ankara 1960, I; a.mlf., *Asya'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Ankara 1965; Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, Ankara 1962, s. 55-57; Th. Van Baren, *Les Religions d'Asie*, Marabout 1962; L. E. Williams, *Southeast Asia a History*, New York 1970, s. 24-52; W. B. Cornish, *Asia*, London 1972, s. 46-48; C. Calderola, *Religion and Societies: Asia and the Middle East*, Berlin 1982; *The Times Atlas of The World*, London 1985, s. 16-25, 27-47; Süha Güney, *Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı*, İstanbul 1986, s. 124-126, 155, 162, 190; Erol Tümerterkin, *Ulaşım Coğrafyası*, İstanbul 1987, s. 264, 267, 268, 270, 330, 367; G. Parrinder, "The Religions of Asia", *The Far East and Australasia* 1988, London 1987, s. 31-39; Hyman Kublin, "Asia: Religion", *EAm.*, II, 469-473; B. L. C. J. v.d.g., "Asia", *EBR.*, II, 574-604.

T. AHMET ERTEK

Batı Türkistan'da bir Uygur obası

ASYA DEVLETLERİ

Devletin Adı	Başşehir	Yüzölçümü (km ²)	Nüfusu (1989 tahmini)	Müslüman Oranı (%)
Afganistan	Kâbil	652.225	14.825.000	99
Bahreyn	Manama	691	489.000	95
Bengladeş	Dakka	143.998	110.290.000	86.6
Bhotan	Thimbu	47.000	1.408.000	5.2
Birleşik Arap Emirlikleri	Ebüzabî	77.700	1.827.000	80
Bruneý	Bender			
Burma	Seri Begavan	5.765	232.000	68.6
Çin Halk Cumhuriyeti	Rangon	676.577	251.000	7.2
Endonezya	Pekin	9.572.900	1.104.275.000	1.5
Filipinler	Cakarta	1.919.443	177.046.000	84.7
Filistin Devleti	Manila	300.000	59.906.000	6.8
Güney Kore	Kudûs	26.421	4.000.000	87
Hindistan	Seul	99.091	42.380.000	1'den az
Hong Kong	Yeni Delhi	3.166.414	835.812.000	12.1
Irak	Victoria	10.372	5.754.000	1'den az
İran	Bağdat	438.317	17.215.000	95
İsrail	Tahrân	1.643.958	54.333.000	98
Japonya	Tel Aviv	20.700	4.563.000	12
Kamboçya	Tokyo	377.801	123.120.000	1'den az
Katar	Phnom Penh	181.035	8.055.000	4.4
Kıbrıs Rum Kesimi	Doha	11.437	427.000	90.3
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti	Lefkoşe	5.896	563.000	-----
Kuzey Kore	Lefkoşe	3.355	170.000	99
Küveyt	Pyongyang	122.400	22.418.000	1'den az
Laos	Küveyt	17.818	2.048.000	95
Lübnan	Vientiane	236.800	3.936.000	1.1
Maldivler	Beyrut	10.230	2.897.000	60
Malezya	Male	298	209.000	100
Moğolistan	Kuala Lumpur	330.434	17.421.000	50.7
Nepal	Wan Batur	1.565.000	2.096.000	8.9
Pakistan	Katmandu	147.181	18.452.000	3
Singapur	İslâmâbâd	796.095	118.820.000	97
Sovyetler Birliği'nin Asya Kısmı (Orta Asya, Sibirya, Uzakdoğu ve Kafkaslar)	Singapur	618	2.674.000	16.3
Sri Lanka	Moskova (yaklaşık)	17.000.000	95.000.000	45 (tahmini)
Suriye	Colombo	65.610	16.842.000	7.7
Suudi Arabistan	Şam	185.180	11.719.000	87
Tayland	Riyad	2.240.000	13.592.000	100
Tayvan	Bangkok	513.155	55.258.000	5.6
Türkiye	Taipei	36.000	20.024.000	1'den az
Uman	Ankara	779.452	(1990) 56.969.109	98
Ürdün	Maskat	300.000	1.422.000	98
Vietnam	Amman	89.206	3.059.000	90.5
Yemen Cumhuriyeti	Hanoi	331.653	64.747.000	1'den az
	San'a	531.870	13.240.000	100

KAYNAKLAR :

A Map of the Muslims in the World (Ed. by. Raymond Delval), Leiden 1984, s. 9-15; Paul Balta, *L'Islam dans le Monde*, Paris 1986, s. 344-350; *The Far East and Australasia 1988*, London 1987; *The Middle East and North Africa 1988*, London 1987; M. Ali Kettani, *Muslim Minorities in the World Today*, London 1986, s. 54-106; "L'Islam dans le Monde", *Tribune immigrée*, numero 21, Dec. 1986-Jan. 1987, s. 54-57; *Ana Yıllık 1990*, İstanbul 1990, s. 536-551.

Not: Tabloda gösterilen "müslümanların oranı" kısmı, yukarıda belirtilen kaynaklardaki bilgilerin ortalamaları alınarak elde edildiğinden yaklaşık bir değer ifade eder.

7. Dil. Yapılan istatistiklerden yeryüzünde 2796 dil konuşulduğu anlaşılmış ve bu diller yirmi altı ana grupta toplanmıştır. Bu gruplardan Altay, Çin-Tibet, Güneydoğu Asya (Austroasya), Malezya - Polinezya (Austronezya), Dravadi, Kafkas, Hint - Avrupa ve Sâmî - Hâmî gibi büyük dil aileleri Asya'nın yedi bölgesinde konuşulmaktadır. Bu bölgeler Ön Asya, Arap yarımadası, Güneybatı Asya, Güney Asya, Güneydoğu Asya, Doğu As-

ya ve Orta Asya'dır. Bu dillerden başka bugün ölü diller sınıfında yer alan eski Anadolu ve eski Mezopotamya dilleri de Asya dilleri içerisinde gösterilebilir.

1. **Altay Dilleri.** Altay dil grubunun teşekküllü bir teoriye dayanmakta olup bu teorinin hem taraftarları hem de muarızları vardır. Batı'da Ramstedt, P. Aalto, N. Poppe gibi tanınmış temsilcileri bulunan bu teorinin destekleyicilerine göre Altay ailesi "ortak Altay dili"nden türe-

miştir ve Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca'dan meydana gelmektedir. Bu teori, söz konusu diller arasındaki ses denklilikleriyle morfolojik benzerliklere dayanmaktadır.

Türkçe. Türkçe'nin Asya'da konuşulan lehçe ve başlıca şiveleri şunlardır: 1. Türkiye Türkçesi, 2. Kazak Türkçesi, 3. Özbek Türkçesi, 4. Kırgız Türkçesi, 5. Türkmen Türkçesi, 6. Karakalpak Türkçesi, 7. Uygur Türkçesi, 8. Sarı Uygur ve Salur Türkçesi, 9. Azeri Türkçesi, 10. Dağıstan Türkçesi, 11. Kumuk Türkçesi, 12. Altay Türkçesi, 13. Hakas Türkçesi, 14. Tannu Tuva Türkçesi, 15. Tobol Türkçesi, 16. Doğu Sibirya Türk şiveleri, 17. Irak Türkçesi (Türkmencesi), 18. Suriye (Bayır-Bucak) Türkçesi, 19. Kâşgar Türkçesi (İran'da), 20. Hamse Türkmencesi (İran'da), 21. Halaç Türkçesi (İran'da), 22. Yâkut Türkçesi. Bu lehçelerin dışında birçok şive bulunmakta ve bunlar Türkçe'nin alt gruplarını meydana getirmektedir. Türk şivelerinin tasnifi meselesi içerisinde ele alınan bu konuya şimdiye kadar pek çok Türkolog temas etmiş, fakat XVI. yüzyıldan günümüze kadar yapılan çeşitli denemelerde bir birlik sağlanamamıştır. Bugün Asya'da Türk lehçe ve şivelerini konuşan insanların sayısı 100 milyon üzerindedir.

Moğolca. Moğolistan'da (1.5 milyon nüfus), Sovyetler Birliği'nde ve Çin'de konuşulan Moğolca; a) Batı (Kalmuk), b) Kuzey (Buryat), c) Doğu (Hailha), d) Güney (Çin Halk Cumhuriyeti'nde Çahar, Ordos vb.), e) Arkaik lehçeler (Afganistan Moğolcası, Mançurya'da Dahur, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Monguor, Şera vb.) kollarına ayrılmaktadır.

Tunguzca. Bir bölümü Çin'de, bir bölümü Sibirya'da konuşulan Tunguzca Kuzey (Tunguz veya Evenki, Oroçon, Lamut Negidal vb.) ve Güney (Mançu, Gold, Oroç vb.) olmak üzere iki kola ayrılır. Mançuca XVI. yüzyılda bir alfabeye sahip olmuş ve bununla edebî eserler meydana getirilmiştir.

Korece. Türkçe'nin doğu komşularından olan Kore dili (Korece "Çosonmal"), bugün 40 milyona yakın kişi tarafından konuşulmaktadır.

Japonca. 103 milyon insanın konuştuğu Japon dilinin Japonca adı Nihongo'dur ve yazı dili bungo, konuşma dili de kōgo adı ile anılır. Başlıca lehçeleri Tōhōku, Kantō (Tōkyō), Kansai (Kyōtō), Shikoku, Kyushu, Kagoshima (Satsuma) ve Nagasaki'dir.